

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
КАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

І. С. Піляєв

Політична
трансформація
у сучасному світі:
**погляд
з України**

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

І. С. Піляєв

**ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ
У СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ПОГЛЯД З УКРАЇНИ**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2011

ББК 66.2(0)я73
ПЗ2

Рецензенти: *С. П. Галака*, д-р політ. наук, проф.
М. Ф. Головатий, д-р політ. наук, проф.
С. О. Шергін, д-р політ. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 29.06.11)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (лист № 1/11-8036 від 29.08.11)

Піляєв І. С.

ПЗ2 Політична трансформація у сучасному світі: погляд з України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. С. Піляєв. — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. — 112 с. — Бібліогр в кінці модулів.

ISBN 978-617-02-0078-5

Навчальний посібник на основі охоплення широкого кола політико-трансформаційних явищ та проблем сучасного світу, спираючись на доробок сучасної теорії політичної трансформації та з залученням новітнього термінологічного інструментарію, надає цілісну картину стану, основних проблем та тенденцій кардинальних суспільно-політичних перетворень світової цивілізації, зокрема в європейському, пострадянському та національно-державному вимірах. Розкрито сутність та особливості демократизації як магістрального напрямку політичної трансформації сучасного світу та його органічної складової — українського суспільства.

Посібник містить навчальний матеріал за окремими модулями та темами, запитання для самоконтролю, тематику рефератів та доповідей, список рекомендованої літератури, термінологічний, предметний та іменний покажчики.

Для студентів вищих навчальних закладів.

ББК 66.2(0)я73

ISBN 978-617-02-0078-5

- © І. С. Піляєв, 2011
- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2011
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011

ЗМІСТ

Вступ	4
<i>Модуль I.</i> Поняття і сутність трансформації в умовах сучасного політичного розвитку	6
<i>Модуль II.</i> Трансформація світової макроцивілізаційної системи	24
<i>Модуль III.</i> Демократична трансформація в посткомуністичних країнах Центральної та Південно-Східної Європи	43
<i>Модуль IV.</i> Соціально-політичні зміни на пострадянському просторі	50
<i>Модуль V.</i> Політико-трансформаційний вимір європейської інтеграції.....	67
<i>Модуль VI.</i> Політико-трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення	81
<i>Модуль VII.</i> Соціально-політичні тенденції розвитку людства у ХХІ ст.....	95
Термінологічний та предметний покажчик	109
Іменний покажчик.....	111

ВСТУП

Навчальна дисципліна “Політична трансформація в сучасному світі” орієнтована на підготовку висококваліфікованих фахівців у галузі політології. Мета вивчення дисципліни — опанувати й систематизувати науково-теоретичні підходи до поняття “трансформація”, досвід забезпечення трансформаційних процесів, а також вивчити специфіку перехідного періоду в розвитку постсоціалістичних країн.

У курсі “Політична трансформація в сучасному світі” відображений розвиток світової та української політичної думки, розкриваються поняття політичної трансформації, політичної модернізації, демократизації, вестернізації та глобалізації, перехідного, постіндустриального та інформаційного суспільств, модерну та постмодерну, розглянуто співвідношення демократії та авторитаризму в трансформаційних процесах, проблеми національної та культурної ідентичності за умов політичної трансформації.

Широкий діапазон охоплення політичних знань і особливості навчального предмета дають змогу синтезувати значний масив світових і вітчизняних теоретичних і політико-практичних здобутків. Програмою передбачено вивчення характеристики радикальних структурних й соціокультурних змін і переходу до якісно нового стану суспільної організації на постсоціалістичному просторі. Соціально-політичні зміни розглядаються на широкому тлі еволюційних процесів, що відбуваються в межах західної цивілізації, та нелінійних процесів у незахідних країнах. Визначаються місце, роль і перспективи України в зазначених процесах.

Вивчення політології сприяє залученню молодих фахівців до досягнень світової суспільно-політичної думки й вихованню громадянина демократичного суспільства. Основними принципами викладання та вивчення навчальної дисципліни є фундаментальність, системність, єдність логічного та історичного, національного та загальнолюдського, суспільного та особистісного, теорії та практики, навчання та виховання.

Після завершення курсу “Політична трансформація в сучасному світі” студенти повинні отримати знання:

- предмета, методів, понятійного апарату сучасної теорії політичної трансформації;

- основних світових і вітчизняних концепцій політичної трансформації;
- розуміння співвідношення політичної трансформації та модернізації;
- якісних характеристик сучасного перехідного посттоталітарного суспільства, постіндустріального та інформаційного суспільств, концептуального розуміння постмодерну як стрижневої категорії західного та прозахідного демократичного суспільства;
- співвідношення демократії та авторитаризму в трансформаційних процесах.

Завдання курсу:

- виявити загальні закономірності політико-трансформаційного процесу і визначити обов'язкові етапи його розвитку, а також їх сутність і основний зміст;
- проаналізувати особливості трансформаційних процесів у політичній сфері, познайомитися з класифікацією моделей та рівнів політичної трансформації (від початкового рівня — інституціональної трансформації і до завершального рівня — побудови громадянського суспільства);
- розкрити сутність та специфіку модернізації та демократизації в контексті сучасної міжцивілізаційної взаємодії;
- визначити, разом з тим, і специфіку трансформації, притаманну країнам Центральної та Південно-Східної Європи, Росії, країнам СНД та Балтії, Китаю та В'єтнаму;
- проаналізувати ідейно-політичні засади та політико-трансформаційні впливи сучасних євроінтеграційних процесів;
- розкрити зміст, особливості та тенденції розвитку сучасного політичного транзиту в Україні, порівняти український досвід політичної трансформації з відповідним досвідом інших посттоталітарних країн;
- проаналізувати соціально-політичні тенденції розвитку людства у ХХІ ст. у контексті сучасних політичних трансформацій, визначити основні риси та політичні характеристики суспільства Постмодерну як сучасного етапу розвитку людської цивілізації.

Внаслідок опанування дисципліни у студентів повинні виробитися уміння:

- самостійно аналізувати процеси і явища політичного життя сучасного українського, пострадянського і, в цілому, перехідного суспільства, розрізняти види і форми владних відносин в контексті політичної трансформації, прояви демократичних та авторитарних тенденцій у трансформаційних процесах;
- усвідомити місце і роль політичної трансформації в сучасному світі, передусім у посттоталітарному суспільстві, в “нових демократіях” на європейському та євразійському просторах, уявляти масштаби, динаміку та основні напрями суспільно-політичних змін в Україні та інших посткомуністичних країнах;
- формувати і відстоювати власну політичну позицію, чітко усвідомлювати свої громадянські права, свободи і обов’язки, аргументовано відстоювати принципи демократії, правової держави, громадянського суспільства.

Зміст дисципліни реалізується у таких складових:

- теоретична: засвоєння теоретичних знань;
- практична: оволодіння навичками і методами наукової полеміки, логіка і культура мислення
- самостійна робота: вміння працювати з різноманітними джерелами, здійснювати пошук; політологічної інформації з відповідної проблематики, самостійно систематизувати, аналізувати та узагальнювати матеріал.

Модуль І. Поняття і сутність трансформації в умовах сучасного політичного розвитку

Теми модуля:

1. Основи теорії трансформаційних процесів. Процес її еволюції.
2. Ключові політологічні поняття трансформаційної теорії. Аналіз дефініцій “політична трансформація”, “перехідне суспільство”, “трансформаційний (перехідний) період”, “трансформаційний процес”, “політична модернізація”.
3. Основні моделі та типи перехідного розвитку у різних країнах світу.
4. Етапи та методи здійснення політичної трансформації у перехідних суспільствах.
5. Рівні політичної трансформації суспільства: процедурні та структурні показники.

Аналізуючи основні підходи, течії, школи сучасної теорії політичної трансформації (транзитології) — науки, що досліджує перехід типів політичних систем та режимів з одного якісного стану в інший, — необхідно визначити їх особливості, переваги та недоліки, місце та роль у методології політичних досліджень.

Приступаючи до теми 1, студенту рекомендується ознайомитися з працями предтеч теорії політичної транзитології К. Маркса (зокрема тезами праці “Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта”, 1852 р.) та А. Токвіля (“Старий порядок і революція”, 1856 р.). Слід відзначити, що К. Маркс конкретніше охарактеризував соціально-економічні детермінанти політичних трансформацій, а А. Токвіль акцентував увагу на інституційних характеристиках переходів. Також А. Токвіль висунув ідею, згідно з якою придатним для демократії місцем у сучасному світі є саме великі нації-держави, а не малі міста-держави.

Між тим К. Маркс так і не пояснив переконливо, чому одні й ті самі економічні умови забезпечували перехід від абсолютизму до республіки і від республіки до монархії й імперії (Реставрації Наполеона I, Бурбонів, Наполеона III), тобто знову до абсолютизму. Дійсно, економічні процеси значною мірою зумовлюють політичні, але існує і власна логіка розвитку політичних процесів, яка може заперечувати логіку економічних умов.

А. Токвіль же звертає увагу на інституційні фактори та закономірності політичних перетворень, зокрема на консервативну роль бюрократії, яка поновлює старі правила гри в нових інституційних формах. Як свідчить досвід розвитку пострадянських країн, комуністична номенклатура здійснила блискучий перехід до лав “демократичних управлінців”, а потім відбулася її зворотна трансформація в автократичну бюрократію в багатьох країнах пострадянського простору.

Студенту також рекомендується порівняти діаметрально протилежні оцінки ролі економічного фактора у трансформації суспільства в теоріях К. Маркса і М. Вебера — основоположників найбільш впливових соціальних учень XX ст.: якщо в марксизмі зазначена роль переоцінюється і невідворотність революційного приходу до влади пролетаріату пов’язується з відносним та абсолютним зубожінням останнього, то у М. Вебера, навпаки, недооцінюється і визначається лише одним із ряду, але, як правило, не вирішальним аргументом у боротьбі за владу (за спробами спекуляції на економічних проблемах часто приховується конкретний політичний, владний інтерес, що легітимує себе через обстоювання загального блага).

Ядром теорії політичної трансформації став комплекс наукових ідей, об'єднаних умовним поняттям “теорія модернізації”, що сформувався після Другої світової війни, в роки глобальних змін. Протистояння двох суспільно-політичних систем і виникнення третього світу, представленого колишніми колоніями й напівколоніями, поставили західне суспільствознавство перед необхідністю вироблення нової парадигми соціально-економічного розвитку. Ця парадигма мала подолати песимізм попередніх концепцій, що їх репрезентували О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін, К. Ясперс та інші вчені, які досліджували різні аспекти кризи західного світу. Відтоді теорія модернізації пройшла кілька етапів розвитку: на першому етапі (50–60-ті роки) відбулося зародження і становлення теорії модернізації, вироблення на її основі конкретних моделей соціально-політичного розвитку в межах традиції західного лібералізму.

На другому етапі (70–80-ті роки) відбувалася переоцінка нагромадженого ідейно-теоретичного доробку, а також допущених прорахунків, зокрема неадекватності євроцентричних модернізаційних моделей цінностям азійської, африканської та латиноамериканської культур.

Третій етап розвитку теорії модернізації визначається врахуванням водночас з економічними чинниками розвитку позаекономічних — геополітичних, соціальних, культурних, психологічних та ін., що виявляється у подоланні євроцентризму, визнанні як самоцінних ісламської та індуїстсько-буддійської цивілізацій, врахуванні цивілізаційної культури окремих соціумів взагалі.

Транзитологічний підхід до аналізу трансформаційних процесів виник на початку 70-х років у контексті критики основних положень популярної на той час теорії модернізації і став, свого роду, другим виданням, оновленою редакцією теорії модернізації з максимально можливим урахуванням усіх її недоліків. Основним елементом такого оновлення стала відмова від тлумачення демократизації в контексті глобального процесу модернізації в економічній, соціальній, культурній сферах, та її трактування як самодостатнього, самоцінного політичного феномену, який може виникнути та протікати незалежно, наприклад, від соціально-економічного та культурного рівня суспільства. Засновником транзитології — дисципліни, що здійснює аналіз та моделювання переходів від диктатури до демократії, — вважають американського політолога Денкварта А. Ростоу (основоположна стаття “Переходи до демократії: спроба динамічної моделі”, 1970 р.). Єдиною

загальною попередньою умовою демократії, за словами Д. Ростоу, є “національна єдність”, а чинники і причини можуть суттєво різнитися. Принципова особливість транзитологічного підходу в тому, що, на відміну від теорії модернізації, у якій поставлено питання “чому?” (в тих або інших країнах демократизація відбувається успішно, а в інших демократичні реформи зазнають краху), тут на перший план виходить запитання “як?” (відбувається перехід від тоталітарного (авторитарного) правління до іншого типу режиму). Тобто у фокусі аналізу представників цього підходу опинились динаміка, механізми, головні учасники самого перехідного процесу, стратегії та послідовність рішень останніх. Перехід у рамках зазначеної моделі є суто “переходом до демократії”, а своєрідним апофеозом подібного розуміння трансформаційних процесів можна вважати працю американського філософа та політолога Ф. Фукуями “Кінець історії?” (1989 р.), лейтмотивом якої є твердження, що після падіння тоталітарних режимів XX ст. ліберальна демократія не має ані сильних конкурентів, ані внутрішніх проблем, здатних знищити її як політичний режим.

Теорію транзитології як спеціальну почали інтенсивно розробляти в 70-х роках XX ст., зокрема західні вчені у вигляді теорій “держави перехідного періоду”, а марксистки — “процесу переходу від капіталізму до соціалізму”. Останні намагались не лише обґрунтувати закономірність загальної трансформації світу від капіталізму до соціалізму, а й подати комунізм, навіть заперечуючи ключові тези самого К. Маркса, як новий зразок суспільного розвитку, перехід від родоплемінного устрою (в Африці), феодалізму (в Азії й Африці) до соціалізму, минаючи стадію капіталізму, а потім до комунізму.

Однією з найґрунтовніших спроб розробити теорію “політичного транзиту” вважається модель Д. Ростоу, який намагався доповнити, поліпшити теорію політичної модернізації, усунути недоліки за допомогою її ширшого трактування, а не лише як теорії переходу від традиційного суспільства до сучасного.

Д. Ростоу розмежовує моделі “генезис демократії” під впливом внутрішніх механізмів розвитку держави (більшість країн Західної Європи і США), “поштовху ззовні” (в Німеччині та Японії після Другої світової війни), в результаті імпорту емігрантів (Канада, Нова Зеландія, Австралія та ін.).

Загалом прихильники “політичної транзитології” визначають дві основні передумови переходу до демократії: наявність відповідного рівня національної єдності, волі до демократичного переходу і реаль-

на боротьба за демократію. На основі порівняльного аналізу досвіду переходу до демократії двох досить різних країн — Швеції (1890–1920) і Туреччини (1940–1960) Д. Ростоу виокремлює три основні фази перехідної динаміки:

- підготовчу, яка характеризується конфліктом соціальних сил, що визріває;
- фазу прийняття рішень на основі розв’язання конфлікту (мирним або революційним способом), коли виробляються політична формула “великого компромісу між основними акторами” й основні історичні правила демократичної гри;
- фазу утвердження нових форм спілкування людей, нових демократичних інститутів. Інакше кажучи, через соціальне протистояння й історичні компроміси, через досягнення національної єдності — до становлення інститутів демократичної держави й закріплення нових правил гри на загальнонаціональному рівні.

У 80–90-х роках ХХ ст., коли деякі дослідники розроблювали моделі демократичного переходу, пристосовані до нових історичних умов, стало зрозуміло, що соціалістична система перебуває у стані глибокої кризи і може розпочатися її швидка трансформація. Саме тоді й виникає теорія політичної трансформації в сучасному розумінні, стрижнем якої є демократизаційна динаміка політичної системи.

У цьому контексті студенту рекомендується проаналізувати концептуальні погляди та оригінальні роботи Е. Тоффлера, К. фон Бойме, Г. О’Доннела, Ф. Шміттєра, Р. Даля, Ф. Рюба, В. Меркеля, В. Стеффані, Р. Дарендорфа та інших основоположників теорії трансформації.

Вивчаючи тему 1, студент має зупинитися на проблемах становлення, основних напрямках та перспективах розвитку теорії політичної трансформації в Україні, зокрема ознайомитися з науковими та навчальними працями М. Ф. Головатого, В. П. Горбатенка, В. Г. Кременя, М. І. Михальченка, В. А. Ребкала, О. І. Романюка, Ф. М. Рудича, Л. Є. Шкляра, П. П. Шляхтуна, В. М. Якушика.

Готуючись до тем 1–2, студент має усвідомити поняття “політична трансформація” як докорінне перетворення: політичних інститутів і структур (політичної системи); політичної свідомості і політичних дій різних верств, еліти, особи; політичної культури суспільства.

Слід з’ясувати, в чому суть політичної трансформації в сучасному світі як наукової категорії та навчальної дисципліни, її зміст, методи пізнання та принципи.